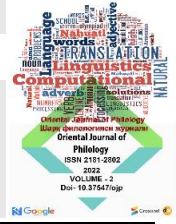

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

**THE EXPLANATION OF THE MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE VERB “كان”
AND SIMILAR VERBS IN THE WORK “ALFIYYA”**

Avazbek D. Ochilov*Arabic Language Translation Theory and Practice**Uzbekistan State World Languages University*avazbekochilov2001@gmail.com*Tashkent, Uzbekistan***Otabek N. Mamadaliyev***Trainee Lecturer, Department of Languages-1**Oriental University*otabekmamadaliyev2000@gmail.com*Tashkent, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: Arabic grammar, nahw studies, Alfiyya, Ibn Malik, kāna and its sisters (كان وأخواتها), nawāsiḥ (النواسخ), auxiliary verbs (الأفعال الناقصة), morphological and syntactic features.

Received: 08.05.26**Accepted:** 09.05.26**Published:** 10.05.26

Abstract: This article analyzes the morphological, semantic, and syntactic characteristics of kāna and its related verbs described in the Alfiyya. The study examines their influence on the subject and predicate in nominal sentences, their role in forming the nominative and accusative cases, and their place within the “nawāsiḥ” system of Arabic grammar. It also compares the views of prominent scholars, including Sibawayh and Al-Mubarrad. This research highlights the significance of the verbs known as “kāna and its sisters” in Arabic grammar.

**“ALFIYYA” ASARIDA كان VA UNGA O‘XSHASH FE’LLAR MORFOLOGIK
XUSUSIYATLARINING OCHIB BERILISHI**

Avazbek D. Ochilov*Arab tili tarjima nazariyasi va amaliyoti**kafedrası o‘qituvchisi**Davlat jahon tillari universiteti*avazbekochilov2001@gmail.com*Toshkent, O‘zbekiston***Otabek N. Mamadaliyev***Tillar -1 kafedrası stajyor o‘qiruvchisi**Oriental universiteti*otabekmamadaliyev2000@gmail.com

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: arab tili grammatikasi, nahv ilmi, Alfiyya, Ibn Malik, كان va uning opa-singillari (كان وأخواتها), navosix (النواسخ), yordamchi fe'llar (الأفعال الناقصة), morfologik va sintaktik xususiyatlar.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alfiyada bayon qilingan كان va unga oʻxshash fe'llarning morfologik, semantik va sintaktik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ularning ot kesimli gapdagi ega va kesimga ta'siri, bosh va tushum kelishiklarini shakllantirishdagi roli hamda arab tilidagi "navosix" tizimidagi o'zni yoritiladi. Shuningdek, mashhur olimlar, jumladan Sibawayh va Al-Mubarradning qarashlari bilan solishtiriladi. Ushbu tadqiqot "كان va uning opa-singillari" fe'llarining arab tili grammatikasidagi muhimligini ko'rsatadi.

РАСКРЫТИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ГЛАГОЛА «كان» И ПОДОБНЫХ ЕМУ ГЛАГОЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «АЛЬФИЙЯ»

Авазбек Д. Очиллов

Преподаватель кафедры теории и практики перевода арабского языка

Узбекский государственный университет мировых языков

avazbekochilov2001@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

Отабек Н. Мамадалиев

Стажёр-преподаватель кафедры «Языки-1»

Университет Oriental

Ташкент, Узбекистан

otabekmamadaliyev2000@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: грамматика арабского языка, наука нахв, Alfiyya, Ibn Malik, كان и его сестры (كان وأخواتها), навасих (النواسخ), вспомогательные глаголы (الأفعال الناقصة), морфологические и синтаксические особенности.

Аннотация: В данной статье анализируются морфологические, семантические и синтаксические особенности глаголов كان и ему подобных, изложенных в «Альфии». В исследовании рассматривается их влияние на подлежащее и именную часть сказуемого в именном предложении, их роль в формировании именительного и винительного падежей, а также их место в системе «навасих» арабского языка. Кроме того, приводится сопоставление с взглядами известных ученых, в частности Sibawayh и Al-Mubarrad. Данное исследование показывает важность глаголов «كان и его сестры» в грамматике арабского языка.

Kirish. Arab tili dunyodagi eng qadimiy va mukammal grammatik tizimlardan biriga ega bo‘lib, uning sintaktik va morfologik tuzilishi ko‘plab tilshunos olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Ayniqsa, arab tilining nahv ilmi doirasida gap tuzilishi, so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi va grammatik kategoriyalarning shakllanishi muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Arab tilshunosligi tarixida bu ilmni tizimli ravishda bayon qilgan ko‘plab asarlar mavjud bo‘lib, ular orasida Alfiyya alohida o‘rin egallaydi. Ushbu asar muallifi Ibn Molik arab tili grammatikasining asosiy qoidalarini nazm shaklida bayon qilib, nahv ilmining muhim masalalarini ixcham va tizimli tarzda yoritib bergan.

Arab tili grammatikasida muhim o‘rin tutuvchi mavzulardan biri كان va unga o‘xshash fe‘llar masalasidir. Bu fe‘llar nahv ilmida وأخواتها كان – “kana va uning opa-singillari” nomi bilan mashhur bo‘lib, ot kesimli gaplarning sintaktik tuzilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ular gapdagi ega va kesimning kelishiklarini o‘zgartirib, gap tuzilishida muhim grammatik vazifani bajaradi. Shu sababli mazkur fe‘llar arab tili grammatikasida “navosix” deb ataluvchi grammatik birliklar tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mazkur masala qadimgi arab tilshunoslari tomonidan ham keng tadqiq qilingan. Jumladan, Sibavayh, Mubarrad va boshqa mashhur nahv olimlari bu fe‘llarning grammatik tabiati, ularning gap tarkibidagi vazifasi hamda morfologik xususiyatlari haqida turli qarashlarni ilgari surganlar. Keyingi davr tilshunoslari ham mazkur masalani izchil davom ettirib, uning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilganlar.

Ushbu maqolaning maqsadi Alfiyya asarida bayon qilingan كان va unga o‘xshash fe‘llarning morfologik, semantik hamda sintaktik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning ot kesimli gap tarkibidagi vazifasini aniqlash hamda arab tili grammatikasidagi o‘rnini ilmiy manbalar asosida yoritishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. N. Krylova “Alfiyya” asarining arab grammatikasi rivojida tutgan o‘rni haqida, V. Porxomovskiy ibn Molik va arab grammatik maktablari munosabati va “Alfiyya”dagi qadimgi nazariyalar va ularning zamonaviy talqini borasida, O. Vasileyevna ibn Molik “Alfiyya” asarining arab sintaksisining shakllanishidagi o‘rni haqida, A. Kibrik esa “Alfiyya” va undan kelib chiqqan qoidalarini zamonaviy sintaksis bilan taqqoslash borasida o‘z maqolalari va magistrlik dissertatsiyalarida qimmatli ma’lumotlar berib o‘tgan. Shuningdek, qozog‘istonlik olim N.Sh. Yusupov “Ibn Molikning “Alfiyya” qasidasini she’riy tarjima qilish muammolari” nomli maqolasida asarni rus tiliga tarjima qilishda duch kelinadigan muammolar haqida yuz yuritgan (N. Krylova. Arab grammatikasi nazariyasi va uning rivoji. Rossiya Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik Instituti, - 1997.; V. Porxomovskiy. Arab grammatik an’anasining rivojlanishi. Moskva Davlat Universiteti, - 2000.; O. Vasileyevna // Arab

grammatikasida klassik qoidalarning shakllanishi va ularning zamonaviy o'rganilishi // Arabist jurnali. - 2015-54 s; A. Kibrik. Arab tilida gaplarning tuzilishi. Moskva Davlat Universiteti, - 2008. N.Sh. Yusupov // Ibn Molikning "Alfiyya" qasidasini she'riy tarjima qilish muammolari // Al-Farobiy nomli Qozog'iston Milliy Universiteti, "Sharqshunoslik series" ilmiy jurnali, - 2010-110-114 s.).

Yuqorida sanab o'tilgan tadqiqotlarning ba'zilarida "Alfiyya"da berilgan كان (kana) va unga o'xshash fe'llar qoidalari boshqa kitoblarga qiyoslanib, unga nisbatan tor doirada qisqa izoh berib o'tib ketilgan yoki ularga tarixiy aspekt jihatidan yondashilgan bo'lsada, aynan shu mavzuni atroflicha yoritgan ilmiy ishni ko'rmaymiz.

Natijalar. Ibn Molik "Alfiyya" asarida arab tili nahviga oid barcha zarur qoidalarni jamlagani va yoritgani haqida yuqorida aytib o'tdik. Jumladan, كان va unga o'xshash fe'llar mavzusiga ham alohida to'xtalgan.

كان va unga o'xshash fe'llar arab tili grammatikasining muhim mavzularidan biri bo'lib, arab tilidagi asl nomining o'rganilishi va izohlanishi mavzu yanada teranroq tadqiq etilishini ta'minlaydi. Ushbu atama arab tili grammatikasida كان و أخواتها – "Kana va uning opa-singillari" deb nomlanadi (Al-Samarai, 2014, p. 210).

Ma'lumki, arab tilida so'zlar kelishikni anglatuvchi affiksarisiz yoziladi. Shunday ekan, muayyan bir so'z qaysi kelishikda ekani har doim ham ochiq-oydin bilinmaydi. Mazkur atama uch xil sintaktik vazifada sintaktik tahlil qilina olishiga ko'ra, uch xil kelishikda o'qilishi mumkin:

Agar هذه كان و أخواتها – "Bu kana va uning opa-singillaridir" deb, gapning avvalida هذه - "bu" so'zi bor, deb nazarda tutilsa, mazkur ibora ega va kesim tarzida ifodalanib, bosh kelishikda sanaladi.

Agar ذكر كان و أخواتها – "Kana va uning opa-singillarini zikr qil" shaklida o'qilib, gapning avvalida ذكر – "Zikr qil" so'zi bor, deb nazarda tutilsa, mazkur ibora to'ldiruvchi tarzida tushum kelishigida hisoblanadi.

Shuningdek, هذا باب كان و أخواتها – "Bu "kana va uning opa-singillari" bobidir" deb, gap avvalida هذا باب – "Bu ... bobidir" so'zi borligi nazarda tutilsa, ibora qaratqich kelishida bo'ladi.

Arab tili grammatikasidagi ushbu bo'lim nima uchun كان fe'li bilan nomlangani borasida ham quyidagicha izohlar mavjud: كان – "bo'ldi" fe'li bob tarkibiga kiruvchi barcha fe'llarning ma'nosini o'zida qamrab olishi bilan ajralib turadi. Undan boshqasi esa muayyan vaqtlarga yoki ma'nolargagina xoslangandir. Ya'ni, كان fe'li كينونة – "Mavjudlik" ma'nosini anglatishi e'tiborga olinsa, boshqa fe'llarning zamon va makoni qanday bo'lishidan qat'iy nazar "Mavjudlik" ma'nosi ularni qamrab oladi (Al-Azhari, 1971, p. 256). Masalan:

أصبح زيدٌ مريضاً

"Zayd tong vaqtida kasal bo'ldi".

أمسى زيدٌ صحيحاً

“Zayd tunda sog‘lom bo‘ldi” (Al-Buqai, 2003, p. 211).

Boshqa fe‘llar ham mana shu ikkisi kabi muayyan vaqtni yoki paytni ifodalaydi. Barchasida ham mavjudlik ma‘nosi bor.

M. Abdulhamid esa shunday izohlaydi: “Shu bilan birga, حدث fe‘li كان – “hadasa – paydo bo‘ldi” ma‘nosida qo‘llana oladi. “Paydo bo‘ldi” ma‘nosi esa o‘n uch fe‘lning barchasiga umumiy hisoblana oladi. كان dan boshqa fe‘llarda esa bunday xususiyat kuzatilmaydi. Boshqalari qaysidir vaqtga yoki paytga xoslangani sabab umumni ifodalovchi ma‘noga dalolat qilmaydi” (Abd al-Hamid, 1955, p. 324).

Ibn Molik ushbu fe‘llarga oid 14 bayt (143-156) bitgan. U fe‘llarning morfologik xususiyatlarini yoritishdan boshlab, shunday deydi:

ترفعُ كانَ المبتداً اسماً والخبرُ تنصبُهُ ككانَ سيِّداً عَمراً
 ككانَ ظلَّ باتَ أضْحَى أصبحاً أمسى و صار ليسَ

Ya‘ni: “كان (fe‘li) ot kesimli gap egasini bosh kelishigiga, (ot kesimli gapning)

kesimini tushum kelishigiga o‘tkazadi. Ikkisini o‘ziga tegishli qiladi. Misol: Umar sayyid edi.

كان (fe‘llarining barchasi) ana shunday (sintaktik ta‘sirga ega)”.
 كان fe‘li ajvaf (o‘rtasi bo‘sh) fe‘llar sirasiga kirib, unda fonetik jihattan bir qancha hodisalar ro‘y beradi. Zamonaviy o‘zbek tadqiqotchilarimiz bu masalani o‘rganishgan (Kazakbayev).

كان – “kaana” va unga o‘xshash fe‘llarning morfologik xususiyatlarini yoritishdan avval, gapdagi grammatik bo‘laklarning sintaktik tuzilishiga ta‘sir o‘tkazuvchi grammatik birliklar haqida so‘z yuritish maqsadga muvofiqdir. Arab tilida ushbu grammatik birliklar “Navosix” – “Bekor qiluvchilar” deb atalib, muayyan gap bo‘lagining – gap egasi yoki kesimining yoki ikkisininig ham kelishigini o‘zgartiruvchi so‘zlar nazarda tutiladi.

Bu borada Murodiy shunday deydi: “Arab tilida gapning egasi gap avvalida kelgani sabab bosh kelishikda hisoblanib, bosh kelishikni anglatuvchi affikslarni qabul qiladi. Mana shunday holatda كان va unga o‘xshash fe‘llar gapning avvaliga tushib qolsa, ega gap boshida kelmayotgani sabab bosh kelishikka sabab bo‘lgan omilini yo‘qotadi.

“Navosix” grammatik birliklar ikki turga bo‘linadi:

1. Fe‘l navosixlari. Ushbu tur uch qismdan iborat:

- a. كان va unga o‘xshash fe‘llar
- b. كاد va unga o‘xshash fe‘llar
- c. ظن va unga o‘xshash fe‘llar

2. Predlog navosixlari. Ushbu tur ham uch qismga bo‘linadi:

- a. إِنَّ va unga o‘xshash predloglar

- b. Jinsning butublay mavjud emasligini ifodalovchi لا predlogi
- c. ليس fe'lining grammatik va sintaktik xususiyatlarini ifodalovchi ما va unga o'xshash predloglar” (Al-Muradi, 2001, p. 492).

Ushbu desertatsiyada كان va unga o'xshash fe'llarning morfologik-semantik va sintaktik-struktur xususiyatlarini tadqiq etiladi.

كان va unga o'xshash fe'llar arab tilida “كان و أخواتها” – “Kaana va uning opa-singillari” deyilishi yuqorida o'tdi. Nima uchun “opa-singillari” deb nom olgani masalasi grammatik nuqtayi nazarga borib taqaladi. Ya'ni, o'n uch fe'lning barchasi gapning struktur tuzilishiga bir xil ta'sir etadi.

Ibn Molik كان va unga o'xshash fe'llarning sintaktik ta'siriga bergan izohi yuqorida o'tdi. Unga ko'ra كان va unga o'xshash fe'llar ot kesimli gapning egasini bosh kelishikda, kesimni esa tushum kelishigiga o'tkazib, har ikkisini o'ziga tegishli qiladi. Mubarrad va Sibavayhi kabi mashhur olimlar ham bu fikrni tasdiqlaydilar (Al-Suyuti, 1992, p. 72).

Bu borada olimlarning boshqa qarashi ham mavjud: ot kesimli gapning egasi majozan fe'l kesimli gapning egasi deb e'tiborga olinadi, ot kesim esa majozan to'ldiruvchiga aylanadi (Abd al-Raouf, p. 257):

زيد قائم - كان زيد قائما

“Zayd tik turibdi” – “Zayd tik turgan edi”.

العلم نور - كان العلم نورا

Kufalik olimlar ot kesimli gapning egasi shundoq ham bosh kelishikda hisoblanadi, كان fe'li kelgani sabab u bosh kelishikka o'tmaydi, deb aytishadi (Al-Azhari, 1971, p. 249). Lekin ushbu qarash boshqa olimlarning, jumladan, Farroning fikriga ko'ra to'g'ri emas. Yuqorida ta'kidlanaganidek gapning egasi gapning avvalida kelganiga ko'ra bosh kelishikda hisoblanadi. كان fe'li esa gapda egadan oldin keltiriladi, shunga ko'ra ega gapning avvalida kelgani sabab bosh kelishikka o'tishi bekor bo'ladi. Ushbu grammatik jarayonda كان fe'li ot kesimli gapning egasini hamda kesimni o'ziga tegishli qilib oladi. Bu qarshni basralik olimlar ilgari surishgan (Al-Suyuti, 1992, p. 73). Masalan:

المسجد مفتوح - كان المسجد مفتوحا

“Masjid ochiqdir” – “Masjid ochiq edi”.

Ta'kidlash joizki, bu grammatik o'zgarishning sodir bo'lishini Kufa va Basra olimlari har xil sharhlashgan. Kufalik olimlar: “كان fe'li مفتوح ot kesimni tushum kelishigiga o'tkazdi. Lekin المسجد so'zi shundoq ham bosh kelishikda turgan edi, كان fe'li bu so'zga ta'sir qilmadi” deyishadi.

Arab tilini o'zbek tiliga moslab o'rgangan zamonaviy olimlardan biri M. Yusupov mazkur grammatik tahlilni quyidagi talqin etadi:

“Ot yoki sifat bilan birga kelib, o‘tgan yoki kelasi zamonda turgan qo‘shma fe‘lning yordamchi fe‘li vazifasini bajaradi. Bunda bu fe‘l bilan kelgan ot yoki sifat noaniq holatda ega bilan jinsda va sonda moslashgan holda tushum kelishigida keladi...” (Yusupov & Ibrohimov, 1997, p. 77).

Shuningdek, quyidagi izohlarni qo‘shimcha qiladi:

“...”bo‘lmoq” ma’nosida yetakchi fe‘l (mustaqil fe‘l) vazifasini bajarishdan tashqari ot kesimli gaplarda ega bilan kesim o‘rtasida bog‘lama vazifasini bajaradi: Mas.,

أحمدٌ تلميذٌ - Ahmad o‘quvchidir., كان أحمدٌ تلميذاً – Ahmad o‘quvchi edi” (Yusupov & Ibrohimov, 1997, p. 346).

“Alfiyya” asarining o‘zida Ibn Molik odatiga ko‘ra misol keltirgan:

كان سيذا عمر

“Umar boshliq edi”. Shu o‘rinda e’tibor berish lozimki, عمر so‘zi so‘zidan keyin kelishi kerak edi, aslida. Lekin qofiya qoidalariga ko‘ra oldinga o‘tdi. Demak, كان fe‘lining kesimi egasidan oldinga o‘tishi mumkin.

Asarning keyingi baytlarida كان fe‘lining sheriklari haqida so‘z boradi. كان va unga o‘xshash fe‘llar baytda zikr etilganidek o‘n uchta:

1. كان – “bo‘ldi”
2. ظلٌّ – “kunduzi bo‘ldi”
3. بات – “tunadi”
4. أضحى – “choshgoh vaqtida bo‘ldi”
5. أصبح – “aylandi”
6. أمسى – “kech bo‘ldi”
7. صار – “aylandi”
8. ليس – “emas”
9. ما زال – “davom etdi”
10. ما برح – “davom etdi”
11. ما فتئ – “davom etdi”
12. ما انفكَّ – “davom etdi”
13. ما دام – “modomiki”, “davomida”.

Mazkur fe‘llarni ibn Hojib Asqaloniy “الأفعال الناقصة” – “Noqis – yordamchi fe‘llar” deb nomlab, shunday deydi: “Yordamchi fe‘llar – ot kesimli gap egasini (yordamchi fe‘lning harakat nomi bilan) vasflovchi fe‘llar bo‘lib, ular quyidagilardir: عاد, أض, بات, ظل, أضحى, أمسى, أصبح, كان, كان, أصبح, أمسى, أضحى, ظل, بات, أض, عاد. Bu fe‘llar ot kesimli gapda ishtirok etib, kesim bilan qo‘shma ma’no hosil qiladi. Gap egasini bosh kelishikka, kesimini tushum kelishigiga o‘tkazadi” (Al-Maliki, 2009, p. 218).

Ushbu fe'llardan biri va ot kesimli gap egasining yolg'iz o'zi orqali jumla tuzilsa, respilyent nazdida ma'no tugallanmay qoladi. Shu sabab ular yordamchi fe'l deb nomlanadi. Ma'lumki, mustaqil fe'llar ishtirokida tuzilgan gapda bunday holat yuz bermaydi.

Masalan, صار – “aylandi” fe'lini faqatgina gap egasi bilan keltirilsa, bir narsaning holati boshqa holatga o'tganini bildiradi, lekin aynan qanday holatga o'tgani majhulligicha qoladi. Yoki أصبح – “tong vaqtda bo'ldi” fe'li gap egasi bilangina qo'llansa, gapdagi hodisa tong payti sodir etilgani ayon bo'ladiyu, aynan nima bo'lgani haqida tushuncha izohlanmaydi. ليس – “emas”, مازال – “davom etdi” va boshqa sheriklarini misolida ham aynan shunday hodisani kuzatish mumkin (Abbas Hasan, p. 545).

كان va unga o'xshash fe'llar yordamchi fe'l deb atalishini boshqa olimlarning izohiga ko'ra, ular gap mazmunida faqat zamoni ifoda etib, hodisani ifodalay olmaydi. Shu omil sabab ular mustaqil fe'l bo'la olmaydi. Masalan:

كان زيدٌ قائماً

“Zayd tik turgan edi” (Jamaluddin Muhammad, 2000, p. 54).

Misoldan ko'rish mumkinki, كان fe'li gapdagi ma'no qachon ro'y berganini, ya'ni o'tgan zamonda bo'lganini bayon qilmoqda, lekin to'liq ma'no – hodisa kesim ishtiroki bilangina oshkor bo'lmoqda.

Yana ba'zi olimlarnig fikriga ko'ra, كان va unga o'xshash fe'llar harakat nomi ma'nosini ifoda etmay, faqat zamoni bildiradi. Aksariyat olimlar bu qarashni rad etib, bir qancha dalillar keltirishgan (Misri, 1996, p. 1024).

Ibn Hojib Asqaloniy so'zida yordamchi fe'llar to'rtta fe'lni qo'shimcha qildi: اض, عاد, غدا, راح – “aylandi”. Shuningdek, boshqa ilmiy manbaalarda ularning soni yana ortganini ko'rishimiz mumkin: ارتد, حال, رجع, آل – Ushbu to'rt fe'l “qaytdi”, استحال تحول – “aylandi”, قعد – “o'tirdi” ma'nosida ishlatiladi.

Lekin Ibn Molik راح, غدا fe'llarini mustaqil ma'noda ekanini ta'kidlagan. Shu bilan birga, agar صار ma'nosida bo'lsa, yordamchi fe'l vazifasida kelishi mumkinligini aytgan (Al-Shanfari, 1998, p. 190).

Agar ikki ushbu fe'l “qaytish” va “jo'nash” ma'nosida, boshqa fe'llar ham yuqorida ko'rsatilgan ma'noda qo'llansa, ular mustaqil fe'llar hisoblanadi. Gapda ulardan keyin kelgan tushum kelishigidagi so'z esa o'rin-payt holi deb sintaktik tahlil qilinadi (Misri, 1996, p. 1034).

Ibrohim Shotibiy كان ga o'xshash fe'llar o'ttiz ikkitaga yetishini aytgan (Al-Shatibi, 2008, p. 147).

Xulosa. Arab tili grammatikasida كان va unga o'xshash fe'llar muhim sintaktik hodisalardan biri hisoblanadi. Ushbu fe'llar ot kesimli gap tarkibida ishtirok etib, gapning grammatik tuzilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ular gap egasini bosh kelishikda saqlab qolib, kesimni esa

tushum kelishigiga o'tkazishi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan ular arab tilidagi "navosix" deb ataluvchi grammatik birliklar tizimining muhim qismi hisoblanadi.

Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, كان va uning opa-singillari arab tilida morfologik, semantik va sintaktik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning aksariyati gapda yordamchi fe'l vazifasini bajarib, asosiy ma'no kesim orqali ifodalanadi, fe'l esa asosan zamon yoki holatni bildiradi. Shu sababli ular arab tilshunosligida "noqis fe'llar" sifatida ham talqin qilinadi.

Shuningdek, mazkur fe'llarning grammatik tabiati borasida turli tilshunos olimlarning qarashlari mavjudligi kuzatildi. Jumladan, Sibawayh, Al-Mubarrad hamda boshqa nahv olimlari bu fe'llarning gapdagi vazifasi va sintaktik ta'siri haqida muhim ilmiy fikrlar bildirganlar. Ularning qarashlari arab tilining sintaktik tizimini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Alfiyya asarida Ibn Malik tomonidan كان va unga o'xshash fe'llar haqida berilgan izohlar arab tili grammatikasining nazariy asoslarini tushunishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu fe'llarning morfologik-semantik va sintaktik xususiyatlarini o'rganish arab tilining nahv tizimini yanada chuqurroq anglashga hamda arab tilini ilmiy asosda o'qitish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Al-Shatibi, I. (2008). *The Healing Objectives. Al-Maqasid al-Shafiya.* – Mecca: Ma'had al-Buhuth al-Ilmiyya. – 233 p. (in Arabic)
2. Misri, Y.B. (1996). *Commentary of al-Radhi. Sharh ar-Radi.* – Cairo: al-Idara al-Amma li-l-Thaqafa wa al-Nashr bi-l-Jami'a. – 1114 p. (in Arabic)
3. Muhammad, J.D. (2000). *Commentary of Ibn Nazim. Sharh Ibn Nazim.* – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. – 260 p. (in Arabic)
4. Hasan, A. (n.d.). *Comprehensive Arabic Grammar. Al-Nahw al-Wafi.* – Cairo: Dar al-Ma'arif. – 560 p. (in Arabic)
5. Al-Maliki, J.D. (2009). *The Radiant Benefits. Al-Fawa'id al-Diya'iyya.* – Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi. – 380 p. (in Arabic)
6. Yusupov, M., Ibrohimov, N. (1997). *Arabic Grammar. Volume I. Arab tili grammatikasi.* – Tashkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – 453 p. (in Uzbek)
7. Al-Suyuti, J.D. (1992). *Al-Hum'a. Al-Hum'a.* – Beirut: Mu'assasat al-Risala. – 480 p. (in Arabic)
8. Al-Azhari, K. (1971). *Clarification. Al-Tasrih.* – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. – 310 p. (in Arabic)
9. Sa'd, T.A.R. (n.d.). *Al-Sabban's Gloss on al-Ashmuni. Hashiyat al-Sabban 'ala al-Ashmuni.* – Cairo: Maktabat al-Tawfiqiyya. – 278 p. (in Arabic)

10. Al-Muradi, H. (2001). Explanation of Objectives and Methods. Tawzih al-Maqasid wa al-Masalik. – Cairo: Dar al-Fikr al-Arabi. – 492 p. (in Arabic)

11. Kazakbayev, A. (n.d.). The Importance of Muhammad al-Mu‘zi’s Work “Tasrif al-Af‘al” in the Development of Morphology. Muhammad al-Mu‘ziyning “Tasrif-ul-af‘al” asarining sarf ilmi rivojidadagi ahamiyati. – (publication data unknown). (in Uzbek)

12. Al-Samarrai, F. (2014). Arabic Grammar: Rules and Meanings. Al-Nahw al-‘Arabi Ahkam wa Ma‘ani. – Beirut: Dar Ibn Kathir. – 320 p. (in Arabic)